

SAATTEEKSI:

FOLKLORISTIikka JA KERTOVAT TEKSTIT

Kaarina Koski ja Taina Ukkonen

Tutkimus, jossa tarkastellaan kertomuksia ja niiden merkitystä ihmisten elämässä, on 1980-luvulta alkaen yleistynyt monilla aloilla, esimerkiksi psykologiassa, yhteiskuntatieteissä, kasvatustieteissä sekä terveyden ja sairauksien tutkimuksessa. Tässä narratiivisessa tutkimuksessa kertomuksia on luonnehdittu inhimillistä ajattelua ja toimintaa jäsentäviksi välineiksi, joiden avulla voidaan ymmärtää menneisyyttä ja suuntautua tulevaisuuteen, rakentaa yksilöiden ja yhteisöjen identiteettiä sekä luoda vuorovaikutussuhteita ihmisten välille. (Hyvärinen 2006.) Muiden alojen kiinnostus kertomuksiin ja kerronnallisuuteen on vaikuttanut myös folkloristeihin niin, että nämä ovat alkaneet pohtia oman alansa ja omien näkökulmiensa paikkaa narratiivisen tutkimuksen kentässä (esim. Klein 2006, 6–7). Tässä Elore teemanumerossa esitellään uutta folkloristista kerronnantutkimusta eli kirjoituksia, joissa folkloristiikan näkökulmasta tarkastellaan erilaisten kertomusten ominaispiirteitä ja tehtäviä kulttuurissa ja ihmisten elämässä.

Suomessa folkloristiikan synty liittyi kansalliseen kiinnostukseen kansanrunoutta kohtaan, jonka katsottiin todistavan rahvaan korkeatasoisesta hengenviljelyksestä. Käytännössä kansanrunoudeksi määritettiin tietyt lajit, joita oppineet pitivät kansanomaisina vastineina eliitin sanataiteelle ja joita saattoi pitää yksilöllisen luomisen sijaan kollektiivisina tuotteina. Proosakertomuksista määritettiin kansanrunoudeksi ensin sadut, ja niistä alettiin 1900-luvun alkupuolella erottaa muut proosaperinteen lajit kuten historialliset tarinat ja uskomustarinat, syntytarut ja legendat. Uskomustarinoista erotettiin edelleen memoraatit, ja uskontotieteellisesti suuntautuneessa folkloristiikassa tarinoiden ja memoraattien välistä suhdetta hiottiin tarkasti (esim. Honko 1972). Muita kansankertomuksia (esim. kaskuja ja kaupunkitarinoita) alettiin tutkia 1970-luvun kuluessa, elämäkerrallisia (henkilökohtaisia) kertomuksia vasta 1980-luvulla. (Järvinen & Knuutila 1982.)

Folkloristisen kerronnantutkimuksen alussa Jacob Grimm erotti toisistaan kolme kansankerronnan lajia eli sadun, myytin ja tarinan. Niiden ominaispiirteitä Grimm luonnehti hauskaasti: satu lentää ja saa voimansa runoudesta, tarina kävelee, koputtaa ovelle ja asettuu taloksi, myytti lentää ja asettuu taloksi. Sadut ja myytit ker-

toivat muodonmuutoksista ja seikkailuista, niiden hahmoina on ihmeellisiä eläimiä, henkiä ja jumalolentoja; tarinoissa sen sijaan pysytään reaali maailmassa ja vedotaan historiaan. (Kaivola-Bregenhøj 1988, 7–8; Huuskonen 2004, 99.) Lajinäkökulma onkin pitkään ollut tärkeä osa kerronnantutkimusta, ja sillä on ollut sekä teoreettisia että käytännöllisiä tavoitteita. Teoreettisena tavoitteena on ollut määrittää folkloren eri lajien olemukselliset piirteet eli muodolliset, rakenteelliset, tyylliset ja sisällölliset ominaispiirteet, lisäksi on pyritty määrittämään lajien tehtävät kulttuurisina diskurssin muotoina. Käytännöllisenä tavoitteena on ollut perinneaineksen luokittelu ja pätevien kriteerien löytäminen sitä varten. (Ks. esim. Honko 1988; Huuskonen 2004, 99–112.) Teoreettiset luokitusperiaatteet eivät kuitenkaan koskaan täysin toteutuneet käytännössä, ja pyrkimys kertomusperinteen systemaattiseen lajiluokitteluun on ymmärretty mahdottomaksi tehtäväksi.

Perinnelajiteorian kriisiytyminen ei ole merkinnyt lajin käsitteen hylkäämistä kertomusten analysoinnissa. Etenkin kirjallisuudentutkimuksen ja lingvistiikan hedelmöittämänä näkemys lajeista muuttui, ja kertomusperinteen osalta on 2000-luvulla alettu esittää uudenlaisia lajiteoreettisia puheenvuoroja. Suuntaviivoja uudelle lajikäsitykselle on antanut Anna-Leena Siikalan artikkeli *Variation and Genre as Practice* (Siikala 2000), jossa hahmotetaan kansainvälisen teoreettisen kehityksen myötä laji käytännölliseksi ja muuttuvaksi tuottamisen ja tulkinnan malliksi. Camilla Asplund Ingemark kehittää edelleen bahtinilaista lajiajattelua ja hakee genren käsitettä tyylin tai muodon sijaan tulkinnan suunnan määräävistä sisältöelementeistä, joihin hänen väitöskirjansa nimikin viittaa: *The Genre of Trolls* (Asplund Ingemark 2004). Saamelaisia ympäristökertomuksia analysoinut Marjut Huuskonen suhteuttaa tulkinnaltaan erilaiset tekstit toisiinsa ja esittää kotoperäiset lajit paikallisena viestintäjärjestelmänä (Huuskonen 2004).

Vaikka kansankertomusten tutkimustavat ovat aina olleet keskeisellä sijalla folkloristiikan metodologiassa, itse kertomuksen käsitettä on pitkään pidetty niin itsestään selvänä, ettei sen olemusta ole yleensä erikseen pohdittu. Vasta 1980-luvulla, jolloin kerronnan, kertomusperinteen ja kertojien tutkimusta tehtiin paljon, alettiin vähitellen pohtia sitä, mikä tekee jostakin tekstistä tai suullisesta esityksestä nimenomaan kertomuksen ja minkälaisia tuntomerkkejä kertomuksella voi olla. (Kaivola-Bregenhøj 1988, 8–9.) Anna-Leena Siikala esitteli *Tarina ja tulkinta* -teoksessaan näitä tuntomerkkejä seuraavasti: Kertomus on kokonaisuus ja merkityksellisten tapahtumien joukko, sillä on juoni ja se ”rakentuu tiettyyn järjestykseen asetettujen tapahtumien ja tekojen varaan”. Kertomus kuvaa tapahtumia ajassa, mutta aikajärjestyksen lisäksi sen rakentumista ohjaavat tapahtumien väliset syy-yhteydet ja kulttuuriset kertomusskeemat. (Siikala 1984, 22–23, 28.) Kerronnantutkimukseen saatiin 1980-luvun kuluessa uusia virikkeitä etenkin sosiolinguistiikasta, kognitiivisesta psykologiasta ja narratologiasta. Sosiolinguvististä suuntausta ja kognitiivisen psykologian näkökulmia sovellettiin perinteisiin tarinoihin (Siikala 1984) ja jonkin verran myös henkilökoh-taisiin kertomuksiin (Kaivola-Bregenhøj 1988), narratologiaa taas kansansatujen analyysiin (Apo 1986). Tutkimuskohteeksi nousivat esimerkiksi perinteisen kerronnan rakentuminen, kertojan keinot ja tavoitteet sekä kerrotun merkityksellisyys kertojille. Lisäksi tarkasteltiin kertomuksista kuvastuvia kansanomaisen ajattelun malleja tai

kertojayhteisön maailmankuvaa ja kulttuurista tietoisuutta. (Apo 1990, 62; Honko 1980; Siikala 1984, 191–218.)

Arkistojen keruuintressi laajeni 1980-luvulla informanttien itsensä kirjoittamiin elämäkertoihin ja teemallisiin kirjoituskilpailuihin, joiden myötä syntyi *kirjoittavan kertojan* käsite (Apo 1993). Samaan aikaan muistitietoaineisto löysi tiensä folkloristiikkaan ja siitä käytiin keskustelua, jossa pohdittiin erityisesti muistitiedon ja folkloren suhdetta. Useimmiten muistitieto ja folklore todettiin vastakkaisiksi mutta samalla toisiaan täydentäviksi ja kiinteässä vuorovaikutuksessa oleviksi ilmiöiksi. (Ukkonen 2000, 12.) Myöhemmin muistitietoaineistoja alettiin tarkastella folkloren tuntomerkit – ainakin suurimmaksi osaksi – täyttävänä kokemus- tai muistelukerrontana ja tässä yhteydessä pohdittiin lajiteorian ja kerronnan teorian hedelmällisyyttä muistitietotutkimuksessa. Pohdinnoissa korostettiin sitä, että kerronnan muoto- ja rakennepiirteet ovat tiiviisti kytköksissä sisältöön ja että erilaiset kertomuslajit käsittelevät menneisyyttä kukin omalla tavallaan. (Peltonen 1996, 38–54; Pöysä 2003.) Kertojan elämän tapahtumiin perustuva (kokemus)kerronta – sisällöltään usein yksilöllinen, mutta muodoltaan kulttuurisia malleja noudattava – sai muistitietotutkimuksen rinnalla ja osittain siihen liittyen tärkeän aseman suomalaisessa folkloristiikassa 1990-luvun kuussa. Haastatteleamalla tuotetuissa aineistoissa alettiin ottaa huomioon myös tutkijan osallisuus kertomusten syntyyn. Kerrottujen aineistojen kertomuksellisen luonteen erittely oli yhtäältä tutkimustulos, toisaalta niiden analyysia pohjustava lähdekritiikkiä. Kenttätöihin perustuvat tutkimukset kohdistuivat kerrontaan myös sosiaalisena ja kertojan identiteettiä rakentavana toimintana. (Esim. Aro 1996; Kaivola-Bregenhøj 1999; Marander-Eklund 2000, Ukkonen 2000; Vasenkari & Pekkala 1999.)

Folkloristiikassa ei ole tapahtunut suoranaista narratiivista käännettä, ehkä juuri sen vuoksi, että kertomuserinteeseen liittyvä tutkimus on aina ollut keskeistä. Muilla aloilla tapahtunut käänne on kuitenkin vaikuttanut tutkimukseen. Sen myötä folkloristiikassa ovat yleistyneet pohdinnat elämän – tai kokemusten – ja kertomusten suhteesta sekä kertomisen luonteesta inhimillisenä ja kulttuurisena toimintana. (Klein 2006.) Kertominen on alettu nähdä tulkintana tai ihmiselle tyypillisenä tapana tuottaa merkityksiä ja tehdä maailma ymmärrettäväksi sekä prosessina, jossa tuotetaan kertomuksia kulttuurisesti määräytyneiden narratiivisten mallien ja ilmaisukeinojen avulla, tilanteeseen sopivalla tavalla. Lisäksi tutkimuksen painopiste on siirtynyt sisällöltään perinteisen kerronnan rakennetta ja ilmaisukeinoja tarkastelevista näkökulmista elämäkerrallisen kerronnan ja muistitiedon tutkimiseen. Vaikutteita on saatu narratologisista ja lingvistikista kerronnan teorioista sekä narratiivisesta filosofiasta ja yhteiskuntatieteistä. Tällöin kertominen yleensä ymmärretään paitsi merkityksen antamisen myös menneisyyden ja identiteetin rakentamisen välineeksi eikä sille välttämättä aseteta esimerkiksi muotoon tai rakenteeseen perustuvia määrityskriteerejä.

FOLKLORISTIT KERROTUN JA KERTOMUSTEN TUTKIJAINA

Kertomuksista ja kerronnasta kiinnostuneille folkloristeille on siis nykyisin tarjolla monenlaisia virikkeitä ja tutkimuksellisia lähtökohtia. Tämän *Eloren* narratiivisuus-

teemanumeron kirjoituksissa näkyvät sekä perinteisen folkloristisen kerronnantutkimuksen lähtökohdat että narratologiasta, sosiolingvistiikasta, narratiivisesta filosofiasta ja yhteiskuntatieteestä saadut vaikutteet; numeron neljä artikkelia edustavat siis kukin omalla tavallaan folkloristin näkökulmaa kerrottuun tai kertomukseksi määrittävään aineistoon. Kaikki artikkelit soveltavat erilaisia teoreettisia ja metodisia lähestymistapoja, vaikka kaksi niistä käyttää hyvin samantapaista aineistoa, arkistoituja uskomustarinoita.

Petja Aarnipuu tekee aineellisesta aineetonta tarkastelemalla Turun linnaa kertomuksena. Tämä ajasta ja tilasta rakentuva kertomus koostuu arkkitehtien, restauroijien ja edelleen museohenkilökunnan tekemistä, kulttuuriperintöä rakentavista valinnoista. Lopputuloksena on tilallinen kertomus, joka jäljittelee ja yhdistelee linnan historian eri aikakausia. Turun linnan museon opaskierroksella tämä kertomus tulkitaan kuulijoille verbaalisesti etenevänä esityksenä. Tulkinnan avaimena on käytetty Paul Ricoeurin mimesis-mallia. Aarnipuu osoittaa myös, kuinka fiktiivinen hahmo, Turun linnan tonttu-ukko, on nostettu linnasta huolehtimisen ja linnan pysyvyyden symboliksi, jolle on omistettu nykyään linnassa oma kamari ja opaskierros.

Kaarina Koski käsittelee arkistoitua uskomustarina-aineistoa, ”Vainajien jumalanpalvelus juhlayönä kirkossa” -tarinaa. Hän lähestyy perinteisiä kertomusmotiiveja mielikuvina, jotka toistuvasti kerrottuina muokkaavat sosiaalista todellisuutta siitäkin huolimatta, että niiden suhde arkitodellisuuteen voi olla ongelmallinen. Kyse ei olekaan kertomusten uskomussisältöön uskomisesta vaan sen käyttökelpoisuudesta kerronnassa. Koski hyödyntää sosiolingvistiikan ja narratologian näkökulmia argumentoidessaan, että kertomusten uskottavuus rakentuu niiden narratiivisten piirteiden sekä niiden välittämien viestien kulttuurisen ja sosiaalisen relevanssin pohjalta.

Piret Paalin artikkeli hyödyntää samoin arkistoitua aineistoa ja edustaa perinteistä, vertailevaa tarinatutkimusta. Paal tarkastelee kansanomaista tautiolentoa, horkkaa, koskevia suomalaisia uskomustarinoita ja vertailee niitä virolaiseen sekä muita olentoja kuvaavaan kertomusperinteeseen. Hän esittelee horkkauskomusten tutkimushistoriaa ja analysoi kertomusten mahdollisia funktioita ja merkityksiä sekä suhdetta todellisuuteen. Horkkatarinoissa ei yleensä ole moraalista opetusta vaan niissä pohditaan taudin kulkua ja tarttumista. Horkkataudin taannuttua tarinat ovat säilyneet jonkin aikaa viihteenä.

Taina Ukkonen tarkastelee nuoren naisen elämäkerrallista kerrontaa huumausaineiden käytöstä ja korvaushoidosta. Artikkelissa yhdistyvät kokemuskerronnan tutkimuksen, narratiivisen sosiaalitieteellisen tutkimuksen ja huumetutkimuksen näkökulmat. Lähtökohtana on, että oman tarinan kertominen tuottaa tulkintaa itsestä, omasta menneisyydestä ja tulevaisuudesta. Ukkonen konstruoi haastattelupuheesta kertojan päihdetarinan ja vertaa sen juonenkulkua ja sankarin ominaispiirteitä päihdeistä vapautumisen institutionaalisiin mallitarinoin. Lisäksi Ukkonen käsittelee haastattelustrategiansa vaikutusta kertojan tarinan muotoutumiseen sekä pohtii yleisluontoisesti tarinankerronnan tehtäviä päihdeongelman käsittelyssä ja hoidossa.

KIRJALLISUUS

- APO, SATU 1986: *Ihmesadun rakenne: juonien tyypit, pääjaksot ja henkilöasetelmat satakuntalaisessa kansansatuaineistossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 446. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1993: Kirjoittavat kertojat: teemakirjoittaminen – folkloristiikan ’näkyvätön’ tiedonhankintamenetelmä. – *Elias* 4: 12–15.
- ARO, LAURA 1996: *Minä kylässä: identiteettikertomus haastattelututkimuksen folklorena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 650. Helsinki: SKS.
- ASPLUND INGEMARK, CAMILLA 2004: *The Genre of Trolls. The Case of a Finland-Swedish Folk Belief Tradition*. Åbo: Åbo Akademis Förlag – Åbo Akademi University Press.
- HONKO, LAURI 1972: *Uskontotieteen näkökulmia*. Porvoo: WSOY.
- 1980: Kertomusperinteen tutkimustavat ja niiden tulevaisuus. – Laaksonen, Pekka (toim.), *Kertoajat ja kuulijat*. Kalevalaseuran vuosikirja 60. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1988: Perinnejiteoria. – *Sananjalka* 30: 99–123.
- HUUSKONEN, MARJUT 2004: *Stuorra–Jovnnan ladut. Tenonsaamelaisten ympäristökertomusten maailmat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 986. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HYVÄRINEN, MATTI 2006: ”Kerromallinen tutkimus.” Matti Hyvärinen [online] <www.hyvarinen.info>. [24.3.2007.]
- JÄRVINEN, IRMA-RIITTA & KNUUTTILA, SEPPO (toim.) 1982. *Kertomusperinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta*. Tietolipas 90. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAIVOLA-BREGENHØJ, ANNIKKI 1988: *Kertomus ja kerronta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 480. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1999: Life as a Narrative. Ingrian-Finns Tell about their Vicissitudes. – Teinonen, Markku & Virtanen, Timo J. (eds.), *Ingrians and Neighbours. Focus on the Eastern Baltic Sea Region*. Studia Fennica Ethnologica 5. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KLEIN, BARBRO 2006: Introduction. Telling, Doing, Experiencing. Folkloristic Perspectives on Narrative Analysis. – Kaivola-Bregenhøj, Annikki & Klein, Barbro & Palmenfelt, Ulf (ed.), *Narrating, Doing, Experiencing. Nordic Folkloristic Perspectives*. Studia Fennica Folkloristica 16. Helsinki: Finnish Literature Society.
- MARANDER-EKLUND, LENA 2000: *Berättelser om barnafödande. Form, innehåll och betydelse i kvinnors muntliga skildring av födsel*. Åbo: Åbo Akademis Förlag.
- PELTONEN, ULLA-MAIJA 1996: *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 657. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PÖYSÄ, JYRKI 2003: Tietokone – isäntä vai renki? Analyysi retrospektiivisen muistelun rakenteista kilpakirjoitusaineistossa. – Talja, Sanna & Tuuva, Sari (toim.), *Tietotekniikkasubteet*. Tietolipas 196. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SIIKALA, ANNA-LEENA 1984: *Tarina ja tulkinta. Tutkimus kansankertojista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 404. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

— 2000: Variation and Genre as Practice: Strategies for Reproducing Oral History in the Southern Cook Islands. – Honko, Lauri (ed.), *Thick Corpus, Organic Variation and Textuality in Oral Tradition*. Studia Fennica Folkloristica 7. Helsinki: Finnish Literature Society.

UKKONEN, TAINA 2000: *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupube oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 797. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

VASENKARI, MARIA & PEKKALA, ARMI 1999. A path to an Understanding. Construction of Lifestory in a Research Interview. – Teinonen, Markku & Virtanen, Timo J. (eds.), *Ingrians and Neighbours. Focus on the Eastern Baltic Sea Region*. Studia Fennica Ethnologica 5. Helsinki: Finnish Literature Society.

FM Kaarina Koski tutkii kerrontaa ja kansanuskoa Helsingin yliopiston folkloristiikan oppiaineen jatko-opiskelijana.

FT Taina Ukkonen on kerronnallisen käänteen kokenut turkulainen folkloristi.